

ОСОБЛИВОСТІ САМООРГАНІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглянуто особливо значущу в період стрімких соціальних, економічних і політичних змін у суспільстві проблему чинників самоорганізації особистості; проаналізовано основні підходи до визначення і дослідження її структури. На основі результатів представленого дослідження підтверджено наявність зв'язку між спеціалізацією навчання у закладі вищої освіти та особливостями індивідуального саморозвитку і самоорганізації. Проведений аналіз уможливує пояснення специфіки прояву в студентів психологічних ресурсів саморозвитку і структурних компонентів самоорганізації.

Ключові слова: саморозвиток, психологічні ресурси саморозвитку, самоорганізація, структурні компоненти самоорганізації, рефлексивне проектування.

В статье рассмотрены особенности значимой в период стремительных социальных, экономических и политических изменений в обществе проблемы факторов самоорганизации личности; проанализированы основные подходы к определению и исследованию ее структуры. На основе результатов представленного исследования подтверждено наличие связи между специализацией обучения в заведении высшего образования и особенностями индивидуального саморазвития и самоорганизации. Проведенный анализ позволяет объяснить специфику проявления у студентов психологических ресурсов саморазвития и структурных компонентов самоорганизации.

Ключевые слова: саморазвитие, ресурсы саморазвития, самоорганизация, структурные компоненты самоорганизации, рефлексивное проектирование.

The article deals with the problem of determinants of person's self-organization, which is especially urgent at the time of rapid social, economic and political changes in the society. It analyzes the main approaches to defining and studying the aspects of person's self-organization represented in the available works of many foreign and domestic scientists.

The empirical information for the study was obtained by using the personality inventories as follows «Dispositional characteristic of self-development of personality», created by S. Kuzikova, and «Diagnosis of peculiarities of self-organization», the author was A. Ishkov. The received date was described and interpreted. The results of the research prove the existence of the connection between the specifics of studying at the university and the peculiarities of individual self-organization and self-development. The indicators of both inventories of

psychology students were higher than those of students of physics and technology specialty. This analysis makes it possible to explain the specific reflection of psychic resources of self-development (need, conditions and internal mechanisms) and the structural components of self-organization (target-setting, analyze of situation, planning, self-control, correction, strong-willed efforts).

The article also grounds the perspective of studies of self-organization problem of the individuals in adolescence. The tasks of psychological support and guidance of students in their personal and professional development considered as a main in the activity of the psychological service of higher educational establishments.

Key words: self-development, psychic resources of self-development, person's self-organization, structural components of self-organization, reflexive self-projecting.

Постановка проблеми. Ефективне реформування системи освіти, передбачене Національною доктриною розвитку освіти в Україні, неможливе без усебічного розуміння динамічних аспектів процесу формування і розвитку особистості; особливостей реакції людини на мінливі умови середовища, природи її спонтанної поведінки; закономірностей процесу формування психічних новоутворень.

Особистість має вроджену потребу в самодетермінації, самовдосконаленні, саморозвитку [5], набутті компетентності, культури, яка є однією з головних психологічних потреб «Я» людини. У такому стані особистість відчуває, що саме вона є істинною причиною власної цілеспрямованої поведінки та сприймає себе ефективним агентом при взаємодії з оточенням.

Для забезпечення функцій професійної освіти особливо актуальним вважається розуміння закономірностей процесів інтеграції особистісних і професійних якостей, усвідомлення пріоритету процесів саморозвитку, самоосвіти особистості над її формуванням. Оволодіння навичками самоорганізації стає необхідним елементом культури праці та освіти.

У цьому контексті варто відзначити досягнення в галузі практичної психології, зокрема у сфері освіти, де було висунуто і реалізовано на практиці ідею супроводу (Г. Барднер, І. Ромазан, М. Бітянова). Феномен психологічного супроводу розглядається в сучасній психології та педагогіці в контексті інноваційних процесів в освіті з метою створення умов для саморозвитку, саморуку в діяльності всіх суб'єктів взаємодії. Визначення завдань, розробка ефективних технологій розвитку індивідуальних процесів самоорганізації є на сьогодні одним з актуальних завдань у цій сфері.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У сучасній психології проблемі самоорганізації особистості в діяльності особлива увага приділяється дослідниками в межах системного та рівневого підходів. Із системної точки зору самоорганізація характеризує внутрішню впорядкованість системи «особистість – діяльність», а в процесуальному аспекті відображає динаміку набуття цією системою цілісності. Оскільки центральним інтегруючим елементом особистості є її самосвідомість, самоорганізація ґрунтується на особистісній самодетермінації [3, с. 168].

На думку дослідників, саморозвиток особистості відбувається переважно в контексті професійної діяльності, яка є значущою для суб'єкта, наповнюється її змістом, а професійна спрямованість є при цьому чинником особистісного зростання (В. Бодров, Є. Климов, Г. Ложкін, А. Маркова, В. Моляко, В. Семиченко, В. Татенко, А. Фурман). Зрозуміло, що вивчення особливостей формування суб'єкта особистісного саморозвитку неможливе поза контекстом його професійного становлення.

Проблемам співвідношення самоорганізації та професійного самовизначення особистості присвячено роботи І. Ващенко, З. Карпенко, Т. Титаренко та ін. У дослідженнях В. Барки, Ж. Вірної, В. Медведєва, В. Москальця, Н. Пов'якель, М. Савчина, Н. Дуднік та ін. розкривається роль самоорганізації в цілісному, безперервному процесі професіоналізації особистості. Також привернули увагу дослідників (І. Клименко, Р. Ковальчук, Я. Раєвська, М. Гринців, О. Добровольська, М. Сурякова та ін.) особливості самоорганізації в межах здійснення окремих видів професійної діяльності та в проведенні дозвілля.

Мета статті – проаналізувати науково-психологічні дослідження самоорганізації особистості та її значення для особистісного саморозвитку; представити результати дослідження особливостей саморозвитку і самоорганізації студентів ЗВО різних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Серед досліджень самоорганізації нас передусім зацікавили підходи щодо її значення для цілеспрямованого особистісного саморозвитку. Тривалий час феномен «саморозвитку» ототожнювали з поняттям «саморуку» (уведеного Гегелем) як специфічної модифікації самоперетворення та самоорганізації системи, для якого був характерний перехід на більш високий ступінь організації. Протиріччя, на думку філософа, є основою будь-якого руху як саморуку і є всезагальним принципом самовдосконалення [4, с. 16].

Пізніше К. Юнг, розвиваючи принципи аналітичної психології, звертав увагу на існування тенденцій до «індивідуації», що визначається як «шлях до себе» або «самореалізація», метою якої є набуття внутрішнього стрижня, усвідомлення людиною певного центру в її психічному бутті (але не в її Ego), що дозволяє їй більше не пов'язувати своє майбутнє, своє щастя, а іноді й життя із зовнішніми посередниками: обставинами, людьми, ідеями тощо. Цілісна особистість передбачає «пізнання і відповідальність за своє цілісне буття, за його позитивні та негативні сторони, вищі та нижчі функції». На думку вченого, особистісне зростання означає розширення знань про світ і про себе, поєднання свідомого та несвідомого [9, с. 151].

Вродженим, «центральним джерелом енергії в організмі людини» вважав прагнення до самореалізації (у межах гуманістичної парадигми) К. Роджерс.

Він зазначав, що тенденція руху вперед реалізується лише за умови чіткого самосприйняття, розрізнення прогресивної і регресивної поведінки. Даючи оцінку особистісних характеристик, автор використовує термін «повноцінно функціонуюча людина», вважаючи, що такі індивіди активно реалізують власний потенціал, здібності та задатки, прямують до висот самопізнання, відкривають нові сфери власних переживань [6, с. 29].

Змістовний аналіз феномену саморозвитку підтверджує уявлення про нього як про неоднозначний, багатоплановий процес особистісних змін, що виявляється в різних формах, вимірах, аспектах, має свою динаміку, мотиви, способи, суб'єктивні й об'єктивні результати, а також індивідуальні особливості та рівні організації. Особистісний саморозвиток – це свідомо, цілеспрямована і самокерована активність особистості, мета якої полягає в самозміні в позитивному напрямі, що і забезпечує особистісне зростання, самовдосконалення. Саморозвиток як суб'єктна діяльність передбачає наявність чітко усвідомлених цілей власного перетворення, цілісної «Я»-концепції та концепції свого життя (образ світу та індивідуальні способи взаємодії з ним), а також особистісних настанов щодо готовності до саморозвитку: усвідомлення вектора змін, динаміки образу «Я», свободи вибору і відповідальності за нього.

В. Ямницький узагальнює і доповнює зазначене у своїй концепції *життєтворчої активності*, психологічні особливості процесу розвитку якої виявляються у такій послідовності рівнів її розгортання: 1) адаптаційний; 2) рефлексивний; 3) життєтворчий; 4) трансцендентальний. Першому рівневі відповідають прояви (особистісні та поведінкові), що характеризують ступінь соціально-психологічної адаптації особистості; другому – прояви, що дозволяють засвідчити розвиток її рефлексивних можливостей; третьому – прояви самореалізації й самоактуалізації, трансцендентальності – культуротворчості, духовне служіння людству на ґрунті стійкого контакту із Внутрішнім «Я». Показники ж внутрішньої динаміки визначаються на підставі змін у «Я»-концепції особистості [10, с. 336–337].

Самоорганізація на особистісному рівні передбачає наявність *уміння* цілепокладання і подальшої реалізації цілей, а також самостійність у прийнятті рішень, уміння визначати своє місце в житті, розвинути здібність до організації часу в різних видах діяльності. Закономірності процесу самоорганізації стають основою становлення особистості та творчого саморозвитку в зрілому віці. Так, Т. Скрипкіна визначає самоорганізацію як здатність діяти самостійно й оцінювати результати своїх дій, здатність передбачати результати дій, самостійно визначати цілі й умови їх досягнення, формулювати завдання й знаходити шляхи їх вирішення. У свою чергу А. Болотова [1] та В. Светоч [2] характеризують самоорганізацію як спосіб особистісної організації життєдіяльності, де важливим є розширення меж власної ініціативи й самодіяльності, самовдосконалення й саморегуляції.

Стверджуючи, що самоорганізація особистості опосередковується її психологічними характеристиками як суб'єкта та властивою людській психіці здатністю до рефлексування, І. Ральнікова розглядає самоорганізацію в контексті рефлексивного проєктування життєвих перспектив особистості, тобто як самоорганізацію у становленні життєвих перспектив, часу, способів, можливостей та умов для самореалізації їх у майбутньому. У цьому зв'язку людина продумує конкретні події та їх послідовність, часові інтервали та способи самореалізації [7, с. 105–106].

Визначаючи самоорганізацію як один із компонентів *професійно-особистісного* саморозвитку особистості студента, вчителя, викладача, дослідники вказують на свідомий характер цього явища: особистість усвідомлює внутрішню мету діяльності, здійснюється взаємоузгодження та саморегуляція різних компонентів особистості як системи, відбувається усвідомлення, врахування і вироблення ставлення до зовнішніх цілей і впливів, у результаті чого вони можуть бути чи не бути внутрішньої значущості для особистості. При цьому здійснюється вибір особистістю подальшої поведінки, зважаючи на ступінь важливості для неї внутрішніх і зовнішніх цілей, а також ступеня активності та відповідних практичних дій для реалізації цих цілей. Суттєвими ознаками самоорганізації дослідники визначають: співвіднесеність засвоєних знань зі ставленням особистості до себе та до оточення; регуляцію навчально-практичних дій; доцільність самовиявлення у навчально-практичній діяльності; оцінку, контроль, корегування майбутнього фахівця як особистості й суб'єкта діяльності.

Загалом процес самоорганізації являє собою прагнення особистості досягти максимальної стійкості та цілісності через взаємодію двох механізмів: коливання рівня психічної активності та зростання рефлексії. Кожен із означених вище механізмів представлено відносно незалежними одне від одного та від предметної діяльності психічними процесами. Розвиток механізмів самоорганізації відбувається у бік підвищення ролі рефлексії (у поєднанні з її зростанням) і зменшення коливань психічної активності. Посилення ступеня їх взаємодії на підставі розвитку інтегральних процесів рефлексії призводить до підвищення стійкості особистості у навколишньому світі. Розвиток рефлексивних процесів є основним механізмом самоорганізації особистості студентів,

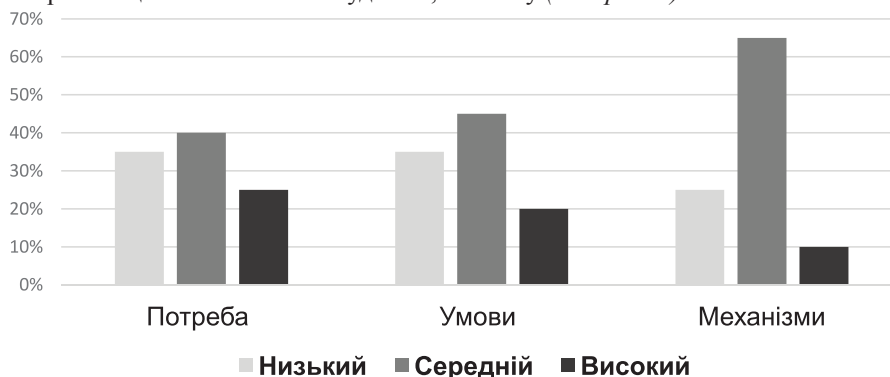

Рис. 1. Показники актуалізації психологічних ресурсів саморозвитку студентів IV курсу психолого-природничого факультету (у %)

Низький показник потреби в саморозвитку виявлено у 55% студентів *фізико-технічного* факультету. Здебільшого дана категорія опитаних не проявляє інтересу ні до внутрішнього, ні до навколишнього світу та тих, хто їх оточує, у них практично відсутня потреба в експансії – розширенні світу, оволодінні ним. 45% респондентів – це активні студенти, які будують власні життєві стратегії, мають більш-менш чіткі цілі та плани на майбутнє. У 55% випускників-бакалаврів не виявлено даних характеристик або вони є недостатньо зрозумілими для них самих. У 70% низьким є показник механізмів саморозвитку, а саме: юнаки не

а період студентства – сенситивний для розвитку рефлексії [8].

Процес самоорганізації особистості студентів має свої особливості, пов'язані з навчально-професійною діяльністю. Насамперед це – механізми формування навчально-професійної мотивації, становлення професійної самосвідомості та самоорганізації професійних знань. Також благополуччя особистості студента обумовлено розв'язанням характерної для юнацького віку проблеми ідентичності особистості в цілому. Різний ступінь прояву механізмів визначає типологічні особливості самоорганізації особистості студентів.

Проведене нами *дослідження* передбачало виявлення зв'язку особливостей прояву психологічних ресурсів саморозвитку і структурних компонентів самоорганізації в студентів зі спеціалізацією навчання у ЗВО. У дослідженні було використано методику «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» (ДХСО) С. Кузікової та тест-опитувальник «Діагностика особливостей самоорганізації» А. Ішкова. Порівняльну психодіагностику було здійснено на двох підвбірках – студентах IV курсу психолого-природничого і фізико-технічного факультетів Рівненського державного гуманітарного університету.

Було виявлено, що в студентів *психолого-природничого* факультету переважають середні та високі показники ресурсів саморозвитку. Більшість із них (65% опитаних) визначилися стосовно життєвих цілей, відчувають зрілість власного «Я», силу та впевненість у собі. У решті респондентів спостерігається пасивна життєва стратегія, зокрема низька пошукова активність, відсутність бажання до самовдосконалення. 75% майбутніх фахівців прагнуть до автентичності, глибокого пізнання себе, самотворення та самореалізації; зворотний зв'язок сприймають не як критику, а передусім як поштовх для власного розвитку (див. рис. 1).

прагнуть пізнавати себе як особистість, не вдаються до рефлексії, а як наслідок – не до кінця здатні усвідомлювати мотиви, власні вчинки (див. рис. 2).

Подальший кореляційний аналіз підтвердив, що в студентів-психологів потужніше проявляється мотивація до саморозвитку, краще усвідомлюються його цілі та умови, наявні функціональні засоби чи відбувається їх пошук. Усвідомлений і керований саморозвиток як функція самосвідомості особистості відбувається зазвичай у контексті значущої діяльності (передусім – професійної) завдяки гармонійній взаємодії складових самосвідомості.

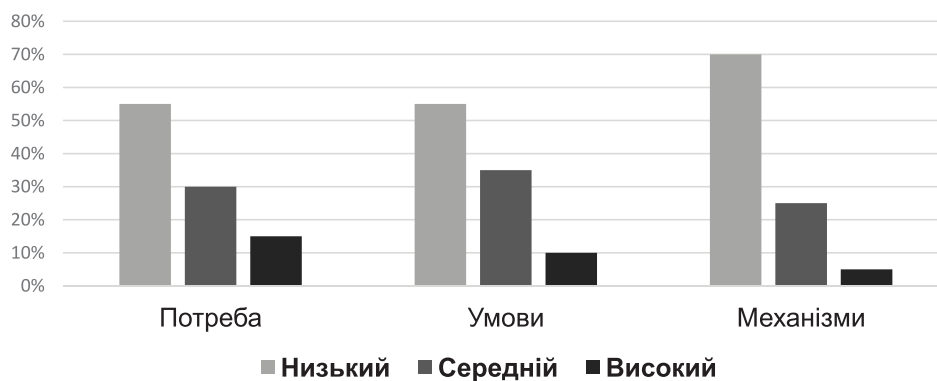

Рис. 2. Показники актуалізації психологічних ресурсів саморозвитку студентів IV курсу фізико-технологічного факультету (у %)

Основними детермінантами саморозвитку як суб'єктної діяльності визначаємо зміну змістової структури самосвідомості та трансформацію смислових утворень.

Подібне співвідношення результатів у двох підвбірках виявлено і при визначенні індивідуальних

особливостей структури самоорганізації: у студентів-психологів усі показники (за структурними компонентами *цілепокладання, аналіз ситуації, планування, самоконтроль, корекція, вольові зусилля*) виявилися вищими порівняно із показниками їх ровесників із фізико-технічного факультету (див. табл.).

Таблиця

Порівняння показників самоорганізації студентів

Показники самоорганізації	Студенти психолого-природничого факультету			Студенти фізико-технологічного факультету		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Цілепокладання	30	60	10	10	85	5
Аналіз ситуації	30	55	15	5	35	60
Планування	15	10	65	15	85	–
Самоконтроль	40	55	5	15	80	5
Корекція	50	45	5	10	20	70
Вольові зусилля	5	50	45	20	45	35

Підвищення рівня осмисленості життя, формування адекватної самооцінки та рівня домагань, формування професійної самосвідомості особистості студентів-психологів є тими процесами, що характеризують притаманні їм особливості самоорганізації особистості. Високий показник загального рівня розвитку навичок самоорганізації людини в процесі власної діяльності виявлено у 75% студентів-психологів та у 40% студентів фізико-технологічного факультету.

Отримані результати засвідчують, що розвинений інтерес та навчальна зосередженість студентів на знаково-технічному матеріалі «гальмують» розвиток здатності до рефлексії, а це відповідно зменшує точність їхнього самосприйняття у теперішньому та уявлень про ймовірні власні перспективи, цілі та необхідні самозміни для їх досягнення. За цих умов кваліфікована психологічна допомога у формуванні навичок індивідуальної самоорганізації з метою профілактики небажаних наслідків та сприяння конструктивному саморозвитку особистості є, на нашу думку, доцільною та своєчасною.

Найбільш адекватним внутрішній структурі й динамічним особливостям процесів самоорганізації, саморозвитку, життєтворчості більшість фахівців вважають психотренінговий напрям.

Висновки. Успішне професійне навчання як діяльність студентів залежить не лише від ступеня володіння прийомами інтелектуальної діяльності, вона насамперед обумовлена особистісними параметрами – стійкою системою ставлень студента до навколишнього світу та до самого себе. При організації роботи психологічної служби закладу освіти (а також при викладанні відповідних дисциплін, за наявності таких у навчальних планах), на нашу думку, слід приділяти особливу увагу тренінговій роботі з розвитку навичок рефлексії, формування вмінь самоорганізації та саморозвитку студентів.

Ефективність активних методів навчання залежатиме і від того, наскільки вони стимулюють розвиток у студентів механізмів самоорганізації, зокрема наскільки вони забезпечують регуляцію психічної активності та розвиток рефлексії. Теоретичні й експериментальні дослідження вказують на актуальність проблеми розробки широкого спектру активних методів навчання, орієнтованих на різні категорії студентів. Актуальними є питання вдосконалення технології проведення активних методів навчання з урахуванням особливостей типу самоорганізації особистості. У зв'язку з цим необхідними будуть **подальші дослідження** структури і динаміки процесів самоорганізації студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Болотова А. Психология организации времени / А. Болотова. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 260 с.
2. Занюк С. С. Психологія мотивації / С. С. Занюк. – Київ : Либідь, 2002. – 304 с.
3. Ковальчук Р. О. Самоорганізація особистості як психологічний феномен [Електронний ресурс] / Р. О. Ковальчук // Правничий вісник Університету «КРОК». – 2013. – Вип. 15. – С. 163–169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2013_15_27 (дата звернення: 28.02.2019).
4. Колісник О. П. Саморозвиток духовності особистості / О. П. Колісник // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 2. – С. 12–18.
5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.
6. Мерзлякова О. Самореалізація особистості / О. Мерзлякова // Науковий світ. – 2007. – № 9. – С. 28-29.

7. Ральникова И. А. Рефлексивное автопроектирование как технология самоорганизации в контексте становления и преобразования жизненных перспектив личности / И. А. Ральникова // Сибирский психологический журнал. – 2009. – № 33. – С. 104–107.

8. Халанская В. А. Процесс самоорганизации личности студентов при изучении психологии с помощью активных методов обучения : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / В. А. Халанская ; Курский пед. ун-т. – Курск, 2006. – 22 с.

9. Цукерман Г. А. Психология саморазвития / Г. А. Цукерман, Б. М. Мастеров. – М. : Интерпракс, 1995. – 288 с.

10. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент / В. М. Ямницький. – Одеса : ПНЦ АПН України – СВД Черкасов М. П., 2006. – 362 с.

Дата надходження до редакції: 07.05.2019 р.

УДК 159.955.4:81'37

Наталія СИДОРЧУК,

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Національного університету водного господарства

та природокористування, м. Рівне

ПОЧАТКОВА СЕМАНТИКА ПОНЯТТЯ РЕФЛЕКСІЇ

У статті здійснено аналіз початкової семантики поняття рефлексії. Означений феномен охарактеризовано з філософської, психологічної та педагогічної точок зору. Рефлексію розглянуто, як: пояснювальний принцип розвитку пізнавальних процесів; механізм самосвідомості; специфічний вид пізнання; рівень ієрархічно організованого мислення та механізм саморозвитку особистості; механізм виникнення нової діяльності; процес створення віртуальних світів; умову досягнення свободи особистості. Доведено зв'язок творчої та навчальної діяльності індивіда із рефлексією.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивні процеси, рефлексивна позиція.

В статье осуществлен анализ начальной семантики понятия рефлексии. Указанный феномен охарактеризован с философской, психологической и педагогической точек зрения. Рефлексия рассмотрена, как: объяснительный принцип развития познавательных процессов; механизм самосознания; специфический вид познания; уровень иерархически организованного мышления и механизм саморазвития личности; механизм возникновения новой деятельности; процесс создания виртуальных миров; условие достижения свободы личности. Доказана связь творческой и учебной деятельности индивида с рефлексией.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивные процессы, рефлексивная позиция.

The article analyzes the semantics of the original concept of reflexion. The interpretation of this phenomenon from a philosophical, psychological and pedagogical standpoint is reviewed. The reflexion is described as: explanatory principle of the development of cognitive processes, the mechanism of self-consciousness, the specific kind of knowledge, the level of hierarchically organized thinking and the mechanism of self-development of the individual, the mechanism of the emergence of new activities, the process of creating virtual worlds and the condition of achieving individual freedom. The reflexion is considered as a function of consciousness, aimed at understanding certain obstacles arising in the substantive activity, socio-psychological interaction or problem situation. The connection of the creative and educational activity of the individual with reflexion is argued. The process of reflexion as a comprehensive thinking ability for continuous analysis and evaluation of each stage of the individual's activity as an important precondition for effective activity, its deep awareness, critical analysis and constructive improvement are investigated.

Key words: reflexion, reflexive processes, reflexive position.